

IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALARGA MUSIQANING AHAMIYATI

Sattorova Go'zal

G'ijduvon tuman 34-maktabgacha ta'lim tashkilotida musiqa rahbari

Annotatsiya. Ushbu maqolada imkoniyati cheklangan bolalar hayotida musiqa o'zining ahamiyati, uning bolalarning ruhiy-emotsional, intellektual, ijtimoiy va ijodiy rivojlanishiga ta'siri yoritilgan. Musiqa mashg'ulotlari orqali bolalarda eshitish, ritmni his qilish, diqqatni jamlash, xotira, tasavvur va ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish imkoniyatlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: imkoniyati cheklangan bolalar, musiqa, musiqiy ta'lim, musiqiy tarbiya, inklyuziv ta'lim, korreksion-pedagogik faoliyat, emotsional rivojlanish, ijodiy qobiliyat, ritm, musiqiy idrok, eshitish, diqqat, xotira, ijtimoiy moslashuv, muloqot, individual yondashuv, musiqiy faoliyat.

Kirish. Bugungi kunda ta'lim tizimida har bir bolaning individual imkoniyatlari, ehtiyojlari va rivojlanish xususiyatlarini hisobga olgan holda sifatli ta'lim-tarbiya olishini ta'minlash muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, imkoniyati cheklangan bolalarning jamiyatga moslashuvi, ularning ta'lim olish, ijodiy faoliyat bilan shug'ullanish va o'z qobiliyatlarini namoyon etish imkoniyatlarini kengaytirish masalasi alohida ahamiyat kasb etadi. Bunday bolalarni qo'llab-quvvatlashda nafaqat an'anaviy pedagogik usullar, balki san'atning turli yo'nalishlaridan, xususan, musiqadan samarali foydalanish ham katta pedagogik imkoniyatlarga ega. Musiqa bolaning ichki kechinmalarini ifodalash, atrof-muhitni hissiy idrok etish, muloqotga kirishish va ijodiy faolligini namoyon etish uchun qulay vosita bo'lib xizmat qiladi.

Imkoniyati cheklangan bolalar bilan olib boriladigan ta'lim-tarbiya jarayonida ularning faqat akademik bilimlarini rivojlantirish bilan cheklanib qolmasdan, hissiy, ijtimoiy, kommunikativ va ijodiy ehtiyojlarini ham hisobga olish zarur. Shu nuqtayi nazardan, musiqiy faoliyatning imkoniyatlari keng bo'lib, u bolaning individual xususiyatlariga mos ravishda tashkil etilishi mumkin. Qo'shiq kuylash, musiqa tinglash, ritmik harakatlarni bajarish, oddiy cholg'u asboblari bilan ijro etish, musiqiy o'yinlarda ishtirok etish kabi faoliyatlar bolalarning mashg'ulot jarayonidagi faolligini oshirishga yordam beradi. Ayniqsa, musiqiy faoliyatning takroriy, ritmik va emotsional xususiyati bolalarning diqqatini mashg'ulotga jalb qilish hamda ularning o'z imkoniyatlarini bosqichma-bosqich namoyon etishiga sharoit yaratadi.

Musiqa inson ruhiyatiga ta'siri uning asosiy pedagogik imkoniyatlaridan biridir. Musiqiy asarning tempi, ritmi, melodik tuzilishi va dinamik xususiyatlari tinglovchida turli emotsional holatlarni yuzaga keltirishi mumkin. Imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlashda mazkur xususiyatlardan maqsadli foydalanish bolaning kayfiyatini barqarorlashtirish,

mashg'ulotga qiziqishini kuchaytirish va ijobiy emotsional muhit yaratishga xizmat qiladi. Bunda musiqa davolash vositasi sifatida emas, balki pedagogik va rivojlantiruvchi faoliyatning tarkibiy qismi sifatida qo'llanilishi muhimdir.

Musiqiy faoliyat bolalarning bilish jarayonlarini rivojlantirish uchun ham muhim imkoniyat yaratadi. Musiqani tinglash jarayonida bola tovushlarni farqlash, ularning balandligi, davomiyligi, kuchi va ritmik tuzilishini anglashga harakat qiladi. Qo'shiq matnini eslab qolish xotirani, musiqiy ritmga mos harakat qilish esa koordinatsiya va diqqatni rivojlantirishga yordam beradi. Musiqiy o'yinlar orqali esa bola berilgan topshiriqni tinglash, tushunish, unga mos harakatni tanlash va uni takrorlash kabi ko'nikmalarni egallaydi. Natijada musiqa mashg'ulotlari bolaning bir vaqtning o'zida bir nechta rivojlanish yo'nalishlarini qo'llab-quvvatlovchi pedagogik vositaga aylanadi.

Musiqa imkoniyati cheklangan bolalarning kommunikativ rivojlanishida ham alohida o'rin tutadi. Ba'zi bolalar o'z fikri, hissiyoti yoki ehtiyojlarini og'zaki ifodalashda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Bunday holatda musiqiy faoliyat o'ziga xos noverbal muloqot vositasi vazifasini bajaradi. Musiqa tinglash, ritmga javob qaytarish, cholg'u asbobini chalish, qo'shiqning ayrim qismlarini takrorlash yoki jamoaviy musiqiy o'yinda qatnashish orqali bola boshqalar bilan o'zaro munosabatga kirishadi. Shu sababli musiqiy mashg'ulotlarni kichik guruhlarda tashkil etish bolalarda hamkorlik, navbat kutish, sherigini tinglash va umumiy faoliyatda ishtirok etish ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi.

Musiqaning yana bir muhim jihati — bolaning ijodiy imkoniyatlarini namoyon qilishiga sharoit yaratishidir. Imkoniyati cheklangan bolalarda qobiliyatni faqat an'anaviy o'quv topshiriqlari orqali baholash har doim ham to'liq natija bermasligi mumkin. Musiqiy faoliyat esa bolaning individual qobiliyatlarini boshqa shaklda namoyon etish imkonini beradi. Masalan, bola musiqa ritmini qo'l harakati bilan ifodalashi, sodda cholg'u asbobida ritmik ketma-ketlikni takrorlashi, qo'shiqning ayrim qismlarini kuylashi yoki musiqa xarakteriga mos harakatlarni bajarishi mumkin. Bunday faoliyatlar bolaning muvaffaqiyatga erishish tajribasini shakllantirib, uning o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlashga xizmat qiladi.

O'zbekistonda ham alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun teng ta'lim imkoniyatlarini yaratish, ularning jamiyatga integratsiyalashuvini ta'minlash va ta'lim jarayonini individual ehtiyojlar asosida tashkil etishga katta e'tibor qaratilmoqda. Bu jarayonda inklyuziv ta'lim tamoyillarini rivojlantirish bilan bir qatorda, bolalarning ijodiy va estetik rivojlanishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish ham muhimdir. San'at va musiqa mashg'ulotlaridan foydalanish mazkur vazifalarni amalga oshirishning samarali pedagogik yo'nalishlaridan biri sifatida qaralishi mumkin.

Shu jihatdan, imkoniyati cheklangan bolalarga musiqa ta'limini tashkil etishda "barcha bolaga bir xil topshiriq" tamoyilidan ko'ra, bolaning individual imkoniyatiga moslashtirilgan

yondashuv muhim hisoblanadi. Mashg'ulotlarning mazmuni, musiqiy materiallarning murakkablik darajasi, faoliyat davomiyligi, ritmik va harakatli topshiriqlar bolaning rivojlanish xususiyatlariga mos tanlanishi lozim. Pedagog bolaning kichik muvaffaqiyatlarini ham qo'llab-quvvatlashi, uni faol ishtirok etishga rag'batlantirishi va musiqiy faoliyatni majburlash emas, qiziqish asosida tashkil qilishi zarur.

Imkoniyati cheklangan bolalar bilan musiqiy-pedagogik faoliyatni tashkil etishda, avvalo, bolaning mavjud imkoniyatlari va ta'limiy ehtiyojlarini aniqlash muhimdir. Har bir bolaning eshitish, ko'rish, harakatlanish, nutqiy yoki kognitiv imkoniyatlari bir-biridan farq qilishi sababli musiqiy mashg'ulotlarning mazmuni ham individual xususiyatlarga moslashtirilishi lozim. Bunda asosiy maqsad murakkab musiqiy ko'nikmalarni egallatish emas, balki bolaning musiqiy faoliyatda imkon qadar mustaqil va faol ishtirok etishini ta'minlashdan iborat. Pedagog musiqiy topshiriqlarni bolaning rivojlanish darajasiga mos ravishda soddalashtirishi yoki bosqichma-bosqich murakkablashtirishi mumkin.

Musiqiy ta'limning samaradorligi ko'p jihatdan to'g'ri tanlangan musiqiy materiallarga bog'liq. Imkoniyati cheklangan bolalar uchun kuy va qo'shiqlarni tanlashda ularning davomiyligi, ritmik tuzilishi, tempining o'zgaruvchanligi, melodik diapazoni va mazmuni hisobga olinadi. Dastlab qisqa, sodda ritmik tuzilishga ega, takroriy elementlari ko'p bo'lgan musiqiy asarlardan foydalanish maqsadga muvofiq. Keyinchalik bolaning faol ishtiroki ortib borgan sari murakkabroq ritmik ketma-ketliklar, turli tempdagi kuylar va ijodiy topshiriqlar kiritilishi mumkin. Bunday izchillik bolaning faoliyatga moslashishini osonlashtiradi va ortiqcha psixologik zo'riqishning oldini oladi.

Musika mashg'ulotlarida ritm bilan ishlash alohida pedagogik ahamiyatga ega. Ritmni qarsak chalish, oyoq harakatlari, qo'l bilan stolga yengil urish, oddiy zarbli cholg'u asboblardan foydalanish orqali ifodalash mumkin. Masalan, pedagog ikki yoki uch tovushdan iborat sodda ritmik ketma-ketlikni ijro etadi, bola esa uni takrorlaydi. Ushbu mashq bolaning eshitish orqali axborotni qabul qilishi, ketma-ketlikni eslab qolishi va harakatni muvofiqlashtirishiga yordam beradi. Keyingi bosqichda bola mustaqil ravishda sodda ritm yaratishi va uni guruh oldida ijro etishi mumkin. Natijada oddiy ritmik mashq ijodiy faoliyatga aylanadi.

Qo'shiq kuylash ham imkoniyati cheklangan bolalar uchun moslashtirilishi mumkin bo'lgan samarali faoliyatlardan biridir. Bunda bolaning ovoz imkoniyatidan kelib chiqib, to'liq qo'shiqni kuylash shart emas. Ayrim so'zlarni, takrorlanuvchi misralarni yoki qo'shiqning muayyan qismini kuylashning o'zi ham yetarli bo'lishi mumkin. Nutqida qiyinchilik bo'lgan bolalar esa qo'shiqdagi tovush yoki ritmik bo'g'inlarni takrorlash orqali faoliyatga jalb etiladi. Shu tariqa musiqiy mashg'ulot bolaning mavjud imkoniyatini cheklash emas, balki uni namoyon qilishga yo'naltiriladi.

Musiqqa tinglash faoliyatini tashkil etishda ham maxsus metodik yondashuv talab etiladi. Pedagog musiqqa tinglashdan oldin bolaga asarning xarakteri haqida qisqa va tushunarli ma'lumot beradi. Tinglash davomida bolaning musiqaga bo'lgan munosabatini turli usullar orqali aniqlash mumkin. Masalan, "Musiqqa tezmi yoki sekinmi?", "Kuy quvnoqmi yoki sokinmi?", "Qaysi cholg'u ovozi eshityapsan?" kabi sodda savollar beriladi. Javobni faqat og'zaki shaklda talab qilish shart emas; bola rang, imo-ishora, harakat yoki tanlash kartochkalari orqali ham o'z munosabatini bildirishi mumkin. Bu usul turli kommunikativ imkoniyatlarga ega bolalarning bir xil faoliyatda qatnashishiga yordam beradi.

Musiqiy faoliyatda harakatlardan foydalanish bolaning tanaviy faolligini qo'llab-quvvatlash bilan birga, musiqqa va harakat o'rtasidagi bog'liqlikni anglashiga yordam beradi. Musiqqa xarakteriga mos ravishda qo'lni ko'tarish, aylantirish, chapak chalish, gavgani tebratish yoki predmet bilan ritmik harakat bajarish mumkin. Harakat imkoniyati cheklangan bolalar uchun topshiriqlar moslashtiriladi: masalan, butun tana bilan bajariladigan harakat o'rniga faqat qo'l, barmoq yoki bosh harakati qo'llaniladi. Muhimi, bolaning harakat chegarasi emas, balki musiqiy jarayonda faol ishtiroki asosiy mezon sifatida qaraladi.

Musiqiy mashg'ulotlarda o'yin texnologiyalaridan foydalanish bolalarning qiziqishini oshiradi. "Ritmni top", "Musiqani davom ettir", "Qaysi cholg'u?", "Kuyga mos harakatni tanla", "Musiqiy savol-javob" kabi o'yinlar bolaning faol ishtirokini ta'minlaydi. O'yin davomida topshiriqlarni kichik bosqichlarga ajratish, har bir bajarilgan vazifadan keyin ijobiy fikr bildirish va bolaning muvaffaqiyatini e'tirof etish muhimdir. Bunda baholash bolaning boshqa bolalarga nisbatan natijasiga emas, avvalgi faoliyatiga nisbatan erishgan rivojlanishiga asoslanishi maqsadga muvofiq. Raqamli texnologiyalarning rivojlanishi imkoniyati cheklangan bolalar uchun musiqiy ta'limning yangi shakllarini ham yuzaga keltirmoqda. Audio materiallar, animatsiyali musiqiy topshiriqlar, interaktiv ritm mashqlari, virtual cholg'u dasturlari va multimediasiy materiallardan foydalanish bolaning individual ehtiyojlariga mos ta'limiy muhit yaratishga yordam beradi. Masalan, ko'rishda qiyinchiligi bo'lgan bola uchun ovoqli materiallar, eshitishda qiyinchiligi bo'lgan bola uchun esa vizual ritmik belgilar va tebranishga asoslangan vositalardan foydalanish mumkin. Bunda raqamli vosita bolaning imkoniyatlarini hisobga olgan holda tanlanishi zarur.

Musiqiy faoliyatni tashkil etishda ota-onalar bilan hamkorlik ham muhim o'rin tutadi. Uy sharoitida qisqa musiqiy mashqlarni takrorlash, bola yoqtiradigan qo'shiqlarni birgalikda tinglash, sodda ritmik o'yinlar o'ynash va musiqaga mos harakatlarni bajarish ta'lim muassasasidagi faoliyatning davomiyligini ta'minlaydi. Ota-onalarga murakkab musiqiy topshiriqlar emas, balki bolaning kundalik hayotiga tabiiy ravishda kiritish mumkin bo'lgan sodda mashqlar tavsiya etilishi lozim. Masalan, qo'shiqning bir qismini birga kuylash yoki ma'lum ritmni qarsak bilan takrorlash ham yetarli pedagogik samara berishi mumkin. Musiqqa

mashg'ulotlarining natijadorligini aniqlashda faqat bolaning qo'shiqni to'g'ri kuylashi yoki ritmni aniq takrorlashiga e'tibor qaratish bir tomonlama yondashuv bo'ladi. Baholash jarayonida bolaning mashg'ulotga qiziqishi, topshiriqni mustaqil bajarishga intilishi, boshqalar bilan hamkorligi, musiqiy signalga javob qaytarishi, faoliyat davomida diqqatini saqlashi va ijodiy tashabbus ko'rsatishi ham hisobga olinishi kerak. Bunday mezonlar imkoniyati cheklangan bolalarning real rivojlanish dinamikasini aniqroq ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Hasanov A. **Musiq va tarbiya.** — Toshkent: O'qituvchi, 1995.
2. Sharipova G.M. **Musiq o'qitish metodikasi.** — Toshkent: Musiq, 2014.
3. Begmatov S., Mamatqulov M. **O'zbek an'anaviy cholg'ulari.** — Toshkent: Musiq, 2007.
4. Rajabiy Y. **O'zbek xalq musiqasi.** — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti.
5. Mavlonova R., To'rayeva O., Holiqberdiyev K. **Pedagogika.** — Toshkent: O'qituvchi, 2008.